

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΟΡΑ. Η ΗΠΕΙΡΟΣ ΜΕΤΑ ΤΟ 1990. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ¹

Βασίλης Νιτσιάκος*, Κώστας Μάντζος**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας οδήγησε ουσιαστικά σε ένα βίαιο άνοιγμα των αλβανοελληνικών συνόρων και σε μια μαζική έξοδο του πληθυσμού, ένα μεγάλο μέρος του οποίου κατευθύνθηκε στην Ελλάδα. Η περιοχή της Κόνιτσας αποτέλεσε τόσο σημαντικό πέρασμα όσο και τόπο εγκατάστασης μεταναστών, κυρίως από τις γειτονικές περιοχές της νότιας Αλβανίας. Όλη αυτή η κινητικότητα και η επανασύνδεση των γειτονικών περιοχών εκατέρωθεν του εθνικού συνόρου οδηγεί στη βαθμιαία αποκατάσταση της χαμένης ιστορικής ενότητας του χώρου. Παλιοί δρόμοι και τρόποι οικονομικών ανταλλαγών επανέρχονται σε λειτουργία έστω και με διαφορετικές μορφές και όψεις, παλιές κοινωνικές σχέσεις ακόμα και συγγενικοί δεσμοί αποκαθίστανται, ξεχασμένα μονοπάτια χρησιμοποιούνται εκ νέου. Άνθρωποι, ζώα και αγαθά περνούν από τη μια χώρα στην άλλη, ακόμα και στη χρονική διάρκεια μιας μέρας, δημιουργώντας τώρα πια ένα δι-εθνικό χώρο εκεί που άλλοτε υπήρχε απλώς δια-τοπικότητα. Διαμορφώνεται έτσι ένα κοινωνικό πεδίο που τέμνει το εθνικό σύνορο και συνιστά σε μεγάλο βαθμό αποκατάσταση της ιστορικής ενότητας της περιοχής και την ενεργοποίηση δρόμων επικοινωνίας και σχέσεων, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών, οι οποίες ίσχυαν στο παρελθόν μεταξύ οικογενειών, κοινοτήτων και εθνοτικών ομάδων.

Migration and Borders. Epirus after 1990: The Case of Konitsa Province

Vassilis Nitsiakos, Kostas Mantzos

ABSTRACT

The collapse of Albania's communist regime led to a virtually violent re-opening of the Albanian-Greek border followed by a mass exodus of the population, a large part of which headed towards Greece. During this process the Konitsa area became not only an important passage for immigrants heading towards the large Greek cities, but also a settlement place, especially for those that originated from the neighbouring areas of southern Albania. This mobility and re-establishment of communication among bordering regions on both sides of the national boundary leads to the gradual restoration of the lost historical unity of space. Old routes and ways of commercial exchange reoccur, though in different forms, past social relations or even kinship bonds are re-established, forgotten footpaths are being used again. People, animals, and goods move from one country to the other crossing the border even during the same day, creating a trans-national space, replacing the trans-local one of the pre-national past. Thus, a social field is formed that cuts through the national border and to a large extent constitutes a restoration of the historical unity of the area, reactivating communication routes and relations, economic, social, and cultural, that pertained in the past among kin, communities, and ethnic groups.

* Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, e-mail: bnitsiak@cc.uoi.gr.

** Υποψήφιος Διδάκτωρ Παν/μίου Ιωαννίνων.

1. Η έρευνα στην οποία στηρίζεται το παρόν άρθρο πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο ερευνητικού προγράμματος των Πανεπιστημίων Πατρών και Ιωαννίνων με τίτλο «Οι επιπτώσεις της εγκατάστασης και απασχόλησης του ξένου εργατικού δυναμικού στην ελληνική ύπαιθρο» (2000-2002). Επιστημονικός υπεύθυνος του προγράμματος ήταν ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών Χ. Κασίμης, ενώ η ερευνητική ομάδα αποτελούνταν από τον αναπλ. καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Β. Νιτσιάκο, την ερευνήτρια του ΕΚΚΕ Ε. Ζακοπούλου και τον λέκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Α. Παπαδόπουλο. Επιστημονικοί συνεργάτες του προγράμματος ήταν επίσης οι υποψήφιοι διδάκτορες Μ. Φώκου, Κ. Μάντζος και Χ. Κασίμη. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Υπουργείο Γεωργίας.

Οποιαδήποτε προσπάθεια αναζήτησης των χαρακτηριστικών της φυσιογνωμίας των μεθοριακών περιοχών της Ηπείρου στο πέρασμα από τον 20ό στον 21ο αιώνα έχει αναμφισβήτητα να αντιμετωπίσει δύο παραμέτρους, που αφενός συνδέονται μεταξύ τους και αφετέρου αναδεικνύουν χαρακτηριστικές διαστάσεις της νεότερης ιστορίας της ευρύτερης περιοχής. Η πρώτη παράμετρος αφορά τον ίδιο το μεθοριακό χαρακτήρα της περιοχής, όπως αυτός διαμορφώθηκε με τη χάραξη του ελληνοαλβανικού συνόρου μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, η δεύτερη με το φαινόμενο της μετανάστευσης, που στο γύρισμα τούτου του αιώνα καθιστά την Ήπειρο τόπο υποδοχής και εγκατάστασης Αλβανών μεταναστών, ενώ στο γύρισμα του περασμένου αιώνα και κατά τη μεταπολεμική περίοδο υπήρξε κατεξοχήν τόπος αποστολής μεταναστών σε άλλες χώρες.

Πριν όμως εξετάσουμε τις διαστάσεις των δύο αυτών παραμέτρων, και πιο συγκεκριμένα τις επιπτώσεις της μετανάστευσης σε μια μεθοριακή επαρχία της Ηπείρου, της Κόνιτσας, θεωρούμε αναγκαίο να θέσουμε, έστω και σε αδρές γραμμές, ένα θεωρητικό πλαίσιο για την ανάλυσή μας. Η πρώτη βασική παρατήρηση αφορά το ρόλο των συνόρων στο πλαίσιο των σύγχρονων κρατών. Τα σύνορα ορίζουν το γεωγραφικό εύρος της πολιτικής εξουσίας των κρατών, καθορίζοντας μία από τις βασικές συνθήκες της ύπαρξής τους, την εδαφικότητα. Ίσως η πιο εντυπωσιακή αναπαράσταση αυτής της λειτουργίας των συνόρων είναι οι σύγχρονοι πολιτικοί χάρτες, πάνω στους οποίους κάθε κράτος αποδίδεται με ένα συγκεκριμένο χρώμα, ενώ μια λεπτή μαύρη γραμμή καθορίζει τα σημεία συνάντησης και διαχωρισμού των κρατών που συνορεύουν μεταξύ τους (Biggs 1999).

Αυτό που απουσιάζει όμως από την παραπάνω εικόνα είναι η ιστορικότητα κάθε συγκεκριμένου συνόρου, ιστορικότητα στην οποία εγγράφονται οι διαδικασίες δημιουργίας των εθνών-κρατών ως ξεχωριστών και ενιαίων συνόλων, που πρέπει μάλιστα να χαρακτηρίζονται από πολιτισμική ομοιογένεια. Πέρα επομένως από την πολιτική διαίρεση του κόσμου, τα σύνορα σηματοδοτούν και μια πολιτισμική διαίρεση που ιδεατά καθορίζει ένα χώρο ομοιογένειας προς το εσωτερικό και ετερότητας προς το εξωτερικό (Hobsbawm 1990, Gellner 1983, Foster 1991). Η πραγματικότητα των μεθοριακών περιοχών διαψεύδει ωστόσο διαρκώς την ιδεατή ταύτιση ενός λαού, μιας γεωγραφικής επικράτειας και ενός πολιτισμού, καθώς οι ομοιότητες και οι διαφορές, οι ταυτότητες και οι ετερότητες, σχεδόν ποτέ δεν αντιστοιχούν στις διαιρέσεις που δηλώνουν ή επιβάλλουν τα σύνορα (Horsman & Marshall 1994). Με αυτή την έννοια, η ύπαρξη πολιτισμικών σχέσεων που τέμνουν και συχνά υπονομεύουν τα κρατικά σύνορα αποτελεί φαινόμενο μάλλον συνηθισμένο.

Η καθημερινότητα των συνοριακών περιοχών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την εξής αντίφαση. Πρακτικές των οποίων το νόημα εξαρτάται ακριβώς από την ύπαρξη της συνοριακής γραμμής είναι, παράλληλα, και εκείνες που θέτουν το ίδιο το σύνορο υπό διαπραγμάτευση. Έτσι, για παράδειγμα, το καθημερινό πέρασμα των συνόρων από ανθρώπους και αντικείμενα, καθώς και η νοσηματοδότηση αυτών των πρακτικών, στο βαθμό που δεν είναι δυνατόν να ελέγχονται απόλυτα από το κράτος (ή όποιον άλλο μηχανισμό εξουσίας), συντελούν στη διαμόρφωση πολλαπλών σημασιών για το ίδιο το σύνορο.

Η πολλαπλότητα του συνόρου θέτει υπό αμφισβήτηση τις προσεγγίσεις εκείνες που βλέπουν τα σύνορα ως απλές πολιτικές και νομικές οντότητες διοι-

2. Για ένα συγκεκριμένο εθνογραφικό παράδειγμα (γαλλοισπανικό σύνορο στα Πυρηναία), βλ. Shalins 1989.

κητικού χαρακτήρα που επιβάλλονται από ένα κέντρο σε μια συγκεκριμένη περιφέρεια. Πολύ συχνά το σύνορο είναι προϊόν μιας διαρκούς διαλεκτικής ανάμεσα στην κεντρική εξουσία και τις διαφορετικές εκφάνσεις της τοπικότητας, δείχνοντας παράλληλα πως ιδέες του έθνους είναι δυνατόν να παράγονται τοπικά, συχνά σε αντιπαλότητα προς την κεντρική εξουσία.²

Ακόμα και σε περιπτώσεις όπως αυτή της ελληνοαλβανικής μεθορίου, όπου η συνοριακή γραμμή είναι παγιωμένη και σταθερή, τα όρια ανάμεσα στις επιμέρους πολιτισμικές ταυτότητες που έχουν διαμορφωθεί ιστορικά γύρω από αυτά τελούν υπό συνεχή αλλαγή και διαπραγμάτευση. Επίσης, το σύνορο καθ' αυτό μπορεί να μην αλλάζει, αλλά οι σχέσεις ανάμεσα στις περιοχές εκατέρωθεν του συνόρου, όπως και κάθε περιοχής με το αντίστοιχο εθνικό κέντρο, είναι δυνατό να επαναπροσδιορίζονται συνεχώς. Όπως εύστοχα σημειώνει ο Douglass, «το πώς σε αντίστιξη με το πού [δύο κράτη συναντιούνται] υπόκειται σε διαρκή διαπραγμάτευση» (Douglass 1998, σ. 88).

Στη συγκεκριμένη περίπτωση που εξετάζουμε, η διαπραγμάτευση του συνόρου μέσα από τις καθημερινές πρακτικές στην περιοχή της Κόνιτσας εστιάζεται κυρίως στο διαρκές πέρασμα των συνόρων από έναν σημαντικό για την περιοχή αριθμό ανθρώπων από το 1991 μέχρι σήμερα. Οι άνθρωποι αυτοί, προερχόμενοι από τις γειτονικές περιοχές της Αλβανίας, μετακινούνται προς την περιοχή της Κόνιτσας αναζητώντας κυρίως εργασία, αλλά όχι μόνο. Πρόκειται για μια διαρκή κυκλική μετανάστευση που ξεκίνησε στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας, όταν η πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία οδήγησε στο τέλος του ασφυκτικού ελέγχου της συνοριακής γραμμής και στη συνέχεια σε ένα μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα.

Αυτή η εξέλιξη, παρά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, εντάσσεται ιστορικά σε ευρύτερες μετακινήσεις πληθυσμών (σε παγκόσμια κλίμακα) που ξεκίνησαν τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα. Στον ευρωπαϊκό χώρο βέβαια, οι συγκεκριμένες μετακινήσεις συνδέονται κυρίως με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Η Ελλάδα δέχτηκε ένα σημαντικό μέρος της εξόδου από τις χώρες της Βαλκανικής και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η Ήπειρος, όπως ήταν φυσικό, αποτέλεσε το κύριο πέρασμα των Αλβανών μεταναστών προς την υπόλοιπη Ελλάδα, αλλά και προορισμό εγκατάστασης πολλών από αυτούς, κυρίως από τον Νότο της Αλβανίας. Αυτό το νέο μεταναστευτικό ρεύμα υπαγορεύει νέες θεωρητικές αναζητήσεις ως προς το φαινόμενο της μετανάστευσης γενικά, μέσα από τις οποίες προκύπτουν προτάσεις για ένα σαφή διαχωρισμό της παρούσας μετανάστευσης από αντίστοιχα μεταναστευτικά ρεύματα του παρελθόντος, τόσο ποσοτικά αλλά κυρίως ποιοτικά, και για σύνδεσή της με ευρύτερες οικονομικές, πολιτικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις που χαρακτηρίζουν εν πολλοίς το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Κεντρική σε αυτή την προσπάθεια είναι η έννοια transnationalism.

Μία από τις πρώτες συστηματικές χρήσεις της έννοιας αυτής εντοπίζεται σε ένα προγραμματικό κείμενο τριών κοινωνικών ανθρωπολόγων, των Schiller, Basch και Szanton-Blanc, οι οποίοι σημειώνουν: «Οι προηγούμενοι τρόποι κατανόησης της μετανάστευσης δεν είναι πλέον αρκετοί [...] Τώρα προκύπτει ένα νέο είδος μεταναστεύοντος πληθυσμού, που αποτελείται από εκείνους των οποίων τα δίκτυα, οι δραστηριότητες και τα πρότυπα ζωής περιλαμβάνουν και τη χώρα προέλευσης και τη χώρα υποδοχής. Οι ζωές τους τέμνουν τα εθνικά σύνορα και φέρνουν δύο κοινωνίες μέσα σε ένα κοινωνικό πεδίο [...]

Μια νέα έννοια είναι αναγκαία ώστε να κατανοήσουμε την εμπειρία και τη συνείδηση αυτών των νέων μεταναστευτικών πληθυσμών. Ονομάζουμε αυτή τη νέα έννοια "transnationalism" και περιγράφουμε το νέο αυτό τύπο μεταναστών ως "transmigrants"» (Schiller et al. 1992).

Ίσως η σημαντικότερη έννοια που προβάλλεται σ' αυτή τη διατύπωση είναι εκείνη του κοινωνικού πεδίου, στην οποία μάλιστα οι τρεις συγγραφείς επιστρέφουν και σε πιο πρόσφατα κείμενα (Schiller et al. 1992, σ. 22), προκειμένου να περιγράψουν δίκτυα σχέσεων που παρακάμπτουν, αγνοούν ή ακόμα και υπονομεύουν την ιδεατή λειτουργία των συνόρων όπως την περιγράψαμε παραπάνω.

Η κατανόηση αυτού του τύπου μεταναστευτικής εμπειρίας, της δυνατότητας δηλαδή των μεταναστών να βρίσκονται ταυτόχρονα «εδώ» και «εκεί», οδήγησε και στην αναθεώρηση παλιότερων όρων, όπως εκείνου της διασποράς (Clifford 1994, Cohen 1997, Brah 1996, Van Hear 1998). Ταυτόχρονα, μέσα από τη μελέτη των κοινοτήτων της διασποράς, οι μετανάστες αναπαρίστανται ως πρότυπα υβριδικής ύπαρξης (Clifford 1994, σ. 308) και το πέρασμα των συνόρων μετατρέπεται σε μια μεταφορική επαναδιαπραγμάτευση των σχέσεων ανάμεσα στον τόπο, τον πολιτισμό και την ταυτότητα (Clifford 1997). Σύμφωνα με τη διατύπωση ενός άλλου θεωρητικού, του H. Bhabha, οι μετανάστες καταλαμβάνουν έναν τρίτο χώρο, που αντιπροσωπεύεται από τη ζώνη των συνόρων, όπου κυριαρχούν οι εναλλασσόμενες εμπειρίες του εκτοπισμού και της επανεδαφοποίησης (re-territorialization, βλ. Bhabha 1994). Τέτοιες αναζητήσεις, παρά την ενίοτε προβληματική χρήση μεταφορικών σχημάτων για να περιγράψουν μια πραγματικότητα που παραμένει εμπειρικά ασαφής, επιτρέπουν την ανάπτυξη αναλύσεων που ξεπερνούν το μηχανιστικό διπολικό μοντέλο του παρελθόντος χώρα προέλευσης / χώρα υποδοχής ή τη διάκριση εγκατεστημένος / μετακινούμενος και άρα είναι σε θέση να περιγράψουν τις πολύπλοκες μορφές της σύγχρονης μετανάστευσης.³

Παρ' όλα αυτά, το σύνολο των θεωρήσεων αυτών έχει δεχτεί σοβαρή κριτική, κυρίως από εκείνους που θεωρούν ότι η προσέγγιση του «transnationalism» δεν προσφέρει τίποτα ριζικά διαφορετικό στην ερμηνεία του μεταναστευτικού φαινομένου και δεν διαφέρει ουσιαστικά από παλιότερα μεταναστευτικά μοντέλα. Όπως μάλιστα παρατηρεί και ένας ιδιαίτερα κριτικός αναλυτής, η ίδια η έννοια του «transnationalism» είναι πολύ παλιότερη απ' όσο πιστεύουν οι ενθουσιώδεις χρήστες της (Kivisto 2001). Επίσης, είναι γεγονός ότι πολλές από τις ιδέες που παρουσιάζονται ως ρηξικέλευθες έλκουν την καταγωγή τους από παλιότερες αναλύσεις, ιδιαίτερα από εκείνες των κοινωνικών ανθρωπολόγων της σχολής του Manchester (Mitchell, Epstein), στις αναλύσεις των οποίων η λεγόμενη κυκλική (circular) μετανάστευση θα μπορούσε να περιγραφεί ως «transmigration».

Από την άλλη μεριά, οι υποστηρικτές της αναλυτικής αξίας του «transnationalism» τονίζουν ότι, παρά το γεγονός ότι δεν είναι εντελώς καινούργιο φαινόμενο, για λόγους που περιλαμβάνουν «την παγκοσμιοποίηση, την τεχνολογική αλλαγή και τις διαδικασίες της αποαποικιοποίησης, το φαινόμενο αυτό προσέλαβε ιδιαίτερη ένταση σε πλανητική κλίμακα στο τέλος του 20ού αιώνα» (Guarnizo & Smith 1998). Παρόμοια οι Portes, Guarnizo και Landolt υποστηρίζουν ότι οι νέοι αυτοί μετανάστες διακρίνονται εξαιτίας «των ιδιαίτερα έντονων ανταλλαγών, νέων μορφών συναλλαγών και την πολλαπλότητα των δραστηριοτήτων που διατηρούν διαμέσου των συνόρων» (Portes et al. 1999).

3. Βλ. για παράδειγμα Rouse 1991.

Το κοινωνικό πεδίο της μεθορίου

Καθώς μια εξαντλητική παρουσίαση της πιο πάνω διαμάχης ξεφεύγει κατά πολύ από το βασικό στόχο της παρούσας εργασίας, μπορούμε απλώς εδώ να προβούμε σε μια υπόθεση εργασίας ως προς την περίπτωση μελέτης μας, ότι δηλαδή το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Επαρχία Κόνιτσας συνιστά μια κατάσταση όπου διαμορφώνονται κοινωνικά πεδία τα οποία τέμνουν το εθνικό σύνορο. Μια συνεχής ροή ανθρώπων και αγαθών από τη μια πλευρά του συνόρου στην άλλη, νόμιμη ή παράνομη, τείνει να αγνοεί στην ουσία τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε δύο διαφορετικές εθνικές επικράτειες και να διαμορφώνει δίκτυα οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων δι-εθνικού χαρακτήρα. Το φαινόμενο αυτό δεν έχει τόσο να κάνει με τις νέες τεχνολογίες όσο με την ίδια τη γεωγραφική εγγύτητα κατ' αρχάς, αλλά και την ενεργοποίηση ιστορικών δεσμών ανάμεσα στις γειτονικές περιοχές εντεύθεν και εκείθεν των συνόρων, επίσης μιας πολύπλευρης και σύνθετης εθνολογικής-πολιτισμικής συνάφειας ανάμεσα σε κοινότητες και εθνοτικές ομάδες, που διευκολύνουν σημαντικά τις επικοινωνίες, όπως και την εκ νέου σύνδεση περιοχών οι οποίες χωρίστηκαν κατά βίαιο τρόπο από την επιβολή του εθνικού συνόρου.

Τα εθνικά σύνορα είναι σχετικά πρόσφατα σ' αυτή την περιοχή και χαραχτηκαν με πολύ μεγάλη δυσκολία λόγω του εθνολογικά σύνθετου χαρακτήρα της και της αδυναμίας προσδιορισμού μιας απόλυτης αντιστοιχίας ανάμεσα σε συγκεκριμένες εθνοτικές ομάδες και τις υπό διαμόρφωση εθνικές διχοτομίες. Πέρα λοιπόν από το γεγονός ότι η αυθαίρετη εντέλει χάραξη του συνόρου δημιούργησε νησίδες ετερότητας στις εθνικές περιοχές εκατέρωθεν των συνόρων, με πιο κραυγαλέα περίπτωση την αναγνωρισμένη επίσημα ελληνική μειονότητα της Νότιας Αλβανίας, στην ευρύτερη περιοχή με δυσκολία κανείς μπορούσε να ταυτίσει τις υπάρχουσες εθνοτικές ομάδες απόλυτα με τη μια ή την άλλη εθνικότητα. Υπήρχαν ενδιάμεσες κατηγορίες, ομάδες που συνδύαζαν διαφορετικά χαρακτηριστικά και που συμβίωσαν ιστορικά για πολλούς αιώνες, ακόμα και στα ίδια χωριά, στο πλαίσιο της πολυεθνικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία ως γνωστόν αναγνώριζε τη διάκριση των πληθυσμών της σε *miliet* με βασικό κριτήριο το θρήσκευμα (Hart 1999, Βερέμης κ.ά. 1995).

Η επιβολή λοιπόν του εθνικού συνόρου μεταξύ Ελλάδας και Αλβανίας σήμανε και την αναγκαστική ένταξη όλων των επιμέρους εθνοτικών ομάδων σε μια από τις δύο εθνικές κατηγορίες, ένταξη που με τη σειρά της σηματοδοτούσε και τη διαδικασία ομοιογενοποίησης με βάση τη διχοτομία Έλληνας / Αλβανός. Από την άλλη πλευρά, ένας γεωγραφικός χώρος που λειτούργησε ως ενιαίο σύνολο για πολλούς αιώνες διασπάστηκε και μάλιστα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο γνώρισε αυτό που ονομάστηκε γενικότερα «σιδηρούν παραπέτασμα», δηλαδή το οριστικό κλείσιμο των συνόρων και την απαγόρευση οποιασδήποτε επικοινωνίας μεταξύ των πληθυσμών εντεύθεν και εκείθεν των συνόρων. Η κατάσταση αυτή διήρκεσε σαράντα χρόνια, από την εγκαθίδρυση του καθεστώτος Χότζα μέχρι την κατάρρευσή του το 1991.

Η περιοχή της Κόνιτσας βίωσε εξίσου έντονα με τις άλλες παραμεθόριες περιοχές της Ηπείρου (Πωγώνι, περιοχή Φιλιατών) αυτή τη διχοτόμηση του χώρου. Χωριά και πληθυσμιακές ομάδες που για αιώνες είχαν στενές σχέσεις, όπως για παράδειγμα η ίδια η Κόνιτσα με το Λεσκοβίκι, το Πληκάτι με τη Ράχοβα, η Μολυβδοσκεπάστη με τη Βλαχοψηλοτέρα κ.τ.λ., απομονώνονται, συγγενειακές ομάδες, ακόμα και οικογένειες, βιώνουν το βίαιο χωρισμό, ευ-

ρύτερες οικονομικές ανταλλαγές, κοινωνικά δίκτυα, πολιτισμικές επαφές διακόπτονται, κινητικές επαγγελματικές ομάδες, όπως τεχνίτες και νομάδες κτηνοτρόφοι, δεν μπορούν πια να διασχίζουν το σύνορο και αλλάζουν έτσι τους πατροπαράδοτους δρόμους των ταξιδιών τους, περιορισμένοι πια –πράγμα που είχε σοβαρές συνέπειες για την ίδια την τύχη τους– στα όρια των δύο εθνικών κρατών, όπως αυτά προσδιορίστηκαν με τη χάραξη των συνόρων.

Η κατάρρευση του πρώην κομμουνιστικού καθεστώτος της Αλβανίας οδήγησε και στην πτώση του «σιδηρού παραπετάσματος», ουσιαστικά σε ένα βίαιο άνοιγμα των αλβανοελληνικών συνόρων, που από κάποιες πλευρές θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οδηγεί στη βαθμιαία αποκατάσταση της χαμένης ιστορικής ενότητας του χώρου. Παλιοί δρόμοι και τρόποι οικονομικών ανταλλαγών επανήλθαν σε λειτουργία έστω και με διαφορετικές μορφές και όψεις, παλιές κοινωνικές σχέσεις ακόμα και συγγενειακοί δεσμοί αποκαταστάθηκαν, ξεχασμένα μονοπάτια ξαναπατήθηκαν. Το εθνικό σύνορο, που για πολλά χρόνια εκπροσωπούσε την ιδεολογία του απομονωτισμού αλλά και την τραγικότητα της εθνικής αντίθεσης που επιβλήθηκε σε πληθυσμούς οι οποίοι πριν συμβίωναν σε μια ενότητα μέσα από τις διαφορές τους, φαντάζει τώρα μια παράξενη γραμμή που τη φυλάει από την πλευρά της Ελλάδας φύλακες συνόρων. Άνθρωποι, ζώα και αγαθά κινούνται από το ένα χωριό στο άλλο διασχίζοντας το σύνορο, περνούν δηλαδή από τη μια χώρα στην άλλη, ακόμα και στη χρονική διάρκεια μιας μέρας, δημιουργώντας τώρα πια ένα δι-εθνικό χώρο εκεί που άλλοτε υπήρχε απλώς δια-τοπικότητα.

Μια πρώτη γενική διαπίστωση που αφορά τη μεγάλη κινητικότητα ανάμεσα στις δύο πλευρές του συνόρου έχει να κάνει κατ' αρχάς μ' αυτή την ενότητα του χώρου και βεβαίως με τη γεωγραφική εγγύτητα. Εάν βρεθεί κανείς στο χωριό Μολυβδοσκεπάστος⁴ ένα οποιοδήποτε απόγευμα, θα δει ανθρώπους διαφόρων ηλικιών να κατεβαίνουν από το λεωφορείο που έρχεται από την Κόνιτσα και με τα πόδια να διασχίζουν το σύνορο, που είναι δίπλα στο χωριό, για να πάνε στα χωριά τους στην Αλβανία. Αν σταθεί κανείς σε ένα από τα πολλά μονοπάτια που χρησιμοποιούνται για τη μετάβαση από τη μια χώρα στην άλλη, θα δει ανθρώπους να πηγαινοέρχονται με έντονη συχνότητα, άλλοι για να δουλέψουν μερικές μέρες και να γυρίσουν πίσω, άλλοι για να πουλήσουν κάποια προϊόντα ή να μεταφέρουν στη χώρα τους άλλα από την Ελλάδα, άλλοι για να επισκεφτούν τις οικογένειές τους, άλλοι για να πάνε σε κάποιο γάμο ή γιορτή κ.τ.λ. Είναι χαρακτηριστικό ότι αρχίζει να παρατηρείται και στους μετανάστες το φαινόμενο της διπλής κατοικίας, καθώς, ιδιαίτερα όσοι έχουν αποκατασταθεί οικονομικά στην Ελλάδα, προσπαθούν και εδώ να αποκτήσουν δική τους κατοικία και εκεί να βελτιώσουν το πατρικό τους σπίτι. Σε πολλές περιπτώσεις είναι επίσης δυνατό κάποιοι απλά να ζουν στην Αλβανία και να δουλεύουν στην Ελλάδα, εφόσον τα χωριά τους είναι πολύ κοντά στο σύνορο και μπορούν να μετακινούνται αυθημερόν.

Η εγκατάσταση και απασχόληση Αλβανών μεταναστών στην επαρχία της Κόνιτσας μπορεί να γίνει κατανοητή υπό το φως της ιστορικότητας των δια-τοπικών σχέσεων στην ευρύτερη περιοχή, που διχοτομήθηκε με την επιβολή του εθνικού συνόρου, αλλά και των σύγχρονων κοινωνικών, δημογραφικών και οικονομικών δεδομένων της επαρχίας. Το βασικό χαρακτηριστικό της ευρύτερης περιοχής είναι η δημογραφική αποψίλωση, η γήρανση του πληθυσμού, η αποσύνθεση του κοινωνικού ιστού στις κοινότητες. Ουσιαστικά μόνο στο λεκανοπέδιο Κόνιτσας και σε κάποιες ορεινές κτηνοτροφικές και δασικές κοινό-

4. Στη Μολυβδοσκεπάστο λειτουργεί ένα είδος μικρού τελωνείου που καλύπτει τις ανάγκες των ανθρώπων των γειτονικών χωριών. Ας σημειωθεί ότι την ώρα που γράφονται τούτες οι γραμμές εγκαινιάζεται στη Μέρτζανη ένα νέο μεγάλο τελωνείο, το οποίο θα εξυπηρετεί τη σύνδεση της περιοχής της Κόνιτσας με την Αλβανία και θα ενεργοποιήσει ξανά τον ιστορικό άξονα Κόνιτσα-Πρεμετή.

τητες εντοπίζονται σημαντικές παραγωγικές δραστηριότητες. Μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα οφείλεται τόσο στο σεισμό του 1996 και τις κρατικές ενισχύσεις με σκοπό την ανοικοδόμηση της περιοχής όσο και στην τάση επιστροφής στα χωριά εγκατεστημένων στις πόλεις συμπατριωτών, αλλά και σε μια διαφαινόμενη τάση τουριστικής και γενικότερης περιφερειακής ανάπτυξης στο πλαίσιο εθνικών και ευρωπαϊκών προγραμμάτων.

Υπάρχει γενικά στην επαρχία ένα τεράστιο δημογραφικό κενό, που εκφράζεται από τον έντονα γερασμένο πληθυσμό και το αναπαγωγικό αδιέξοδο. Μάλιστα σχετικές μελέτες ήδη από τη δεκαετία του 1950 εντοπίζουν ένα «δημογραφικό παράδοξο», ότι δηλαδή οι κοινότητες αναπαράγονται εκτός των ορίων τους και ο γερασμένος πληθυσμός τους αναπληρώνεται ως προς τη φυσική του φθορά από συγχωριανούς της διασποράς που επιστρέφουν μετά τη συνταξιοδότησή τους να περάσουν στο χωριό την τελευταία περίοδο της ζωής τους (Μεντράς 1960). Αυτή η σχέση των συγχωριανών της διασποράς με το χωριό καταγωγής τους καθίσταται με το χρόνο πολλαπλά σημαντική, ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1980, όταν παρουσιάζεται μια μαζική τάση επιστροφής των κατοίκων των αστικών κέντρων προς τα χωριά καταγωγής τους, με αποτέλεσμα το φαινόμενο της δεύτερης κατοικίας, που δημιουργεί προϋποθέσεις ανοικοδόμησης των οικισμών αλλά και μιας σχετικής αναβίωσης των κοινοτήτων ως τόπων διακοπών όπως και ανάπτυξης κάποιων τουριστικών δραστηριοτήτων (Δαμιανάκος κ.ά. 1997, Νιτσιάκος 1995).

Αυτές οι εξελίξεις κρίνονται σημαντικές για την κατανόηση των αναγκών που δημιουργούνται στην περιοχή για την εισδοχή μεταναστών μετά την κατάρρευση του καθεστώτος της Αλβανίας το 1990.

Η γενική εικόνα λοιπόν της περιοχής, στην οποία έρχονται να ενταχθούν οι Αλβανοί μετανάστες, παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά μιας εγκαταλελειμμένης ορεινής ζώνης με γερασμένο πληθυσμό, παραγωγικό μαρασμό και διαλυμένο κοινωνικό ιστό, με εξαίρεση την ίδια την Κόνιτσα, που εκτός από τον τομέα των υπηρεσιών, τον τουρισμό και το εμπόριο διαθέτει και τον κάμπο της με σημαντική γεωργική δραστηριότητα, η οποία αφορά επίσης και κάποια άλλα χωριά γύρω στον κάμπο (Καλλιθέα, Κλειδωνιά, Μάζι, Αετόπετρα και Μελισσόπετρα κυρίως). Στον κατεξοχήν ορεινό χώρο δεν μπορεί να γίνει λόγος για γεωργία, πέρα από τους κήπους και τους μικρούς αγρούς για οικιακή κατανάλωση. Τα παραδοσιακά επαγγέλματα του χώρου έχουν από δεκαετίες χαθεί (μαστόροι της πέτρας, ξυλογλύπτες, αγιογράφοι κ.τ.λ.), ενώ η κτηνοτροφία ασκείται σε περιορισμένη έκταση ως εδραία και περισσότερο ως μετακινούμενη δραστηριότητα από Βλάχους, κυρίως μεταβατικούς, κτηνοτρόφους που ξεχειμάζουν στα πεδινά της Θεσσαλίας, της Μακεδονίας αλλά και της Θεσπρωτίας. Να σημειώσουμε ότι πριν από το κλείσιμο των ελληνοαλβανικών συνόρων αρκετοί ξεχειμάζαν και σε χειμαδιά της Αλβανίας, όπως της Αυλώνας και των Αγίων Σαράντα.

Έτσι, το μεγάλο μέρος των μεταναστών απασχολείται στον τομέα των οικοδομών, ένα μέρος στη γεωργία, κατά κύριο λόγο στον κάμπο της Κόνιτσας, σημαντικός αριθμός σε βοηθητικές, εποχικές ή μόνιμες, δουλειές που συνδέονται με τη συντήρηση σπιτιών, κήπων και τη φροντίδα ηλικιωμένων (λίγες γυναίκες). Και, βεβαίως, ένας αξιόλογος αριθμός απασχολείται στην κτηνοτροφία (βόσκηση και φροντίδα κοπαδιών), μια απασχόληση κατεξοχήν απαξιωμένη στην ελληνική κοινωνία.

Γενικά η περιοχή παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά που δημιουργούν τρόπον τινά κενά, τα οποία έρχονται να καλύψουν οι μετανάστες. Υπάρ-

χει κατ' αρχάς ένα δημογραφικό κενό από την ερήμωση της περιοχής και μια σχετική ανάγκη φροντίδας των σπιτιών αλλά και στήριξης και βοήθειας ηλικιωμένων μελών του πληθυσμού. Δεύτερον, υπάρχει η ανάγκη εργατικών χεριών σε ό,τι αφορά την ανοικοδόμηση, τη συντήρηση σπιτιών ή κήπων, και στο πλαίσιο του ενδιαφέροντος των αποδήμων αλλά και μιας σχετικής με τον τουρισμό οικοδομικής δραστηριότητας και της υλοποίησης αναπτυξιακών έργων εκ μέρους της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως κατασκευές δρόμων, καλντεριμιών, αποχετευτικών δικτύων, αναπλάσεις οικισμών κ.τ.λ. Σε ό,τι αφορά τις κατεξοχήν αγροτικές δραστηριότητες, υπάρχουν ανάγκες για εργατικά χέρια σε εργασίες που δεν αναλαμβάνουν Έλληνες, όπως φόρτωμα-ξεφόρτωμα τριφυλλιού και πότισμα καλαμποκιού στον κάμπο της Κόνιτσας, περιστασιακές εργασίες σε σκάψιμο, καθαρίσμα αγρών κ.τ.λ. Στην κτηνοτροφία, για τη βόσκηση των κοπαδιών και άλλες βοηθητικές λειτουργίες.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στην περιοχή που κατεξοχήν ειδικεύτηκε ιστορικά στην τέχνη της πέτρας, τα τελευταία χρόνια απέμειναν λιγοστοί μόνο τεχνίτες κι αυτοί προχωρημένης ηλικίας, με αποτέλεσμα η παρουσία των Αλβανών, που είτε γνώριζαν αυτή την τέχνη είτε την έμαθαν στην πράξη, να καλύψει αυτή την ανάγκη. Αυτό συνδέεται φυσικά και με τη γενικότερη τάση «επιστροφής στις ρίζες» και την υλοποίηση σχετικών προγραμμάτων αγροτικού και οικολογικού τουρισμού που επικαλούνται τη διατήρηση ή και την αναβίωση των τοπικών παραδόσεων.

Χαρακτηριστικά και επιπτώσεις της αλβανικής μετανάστευσης

Ας δούμε όμως ποιοι είναι αυτοί οι μετανάστες ξεκινώντας από τους τόπους προέλευσής τους. Το μεγαλύτερο μέρος των Αλβανών μεταναστών κατάγεται από τις γειτονικές περιοχές του Λεσκοβικίου και της Ερσέκας, και μάλιστα είναι χαρακτηριστική η γεωγραφική αντιστοιχία εγγύτητας, με την έννοια ότι στο Δήμο Κόνιτσας εντοπίζονται μετανάστες κυρίως από την περιοχή Λεσκοβικίου, ενώ στο Δήμο Μαστοροχωρίων από την περιοχή της Ερσέκας. Οι υπόλοιποι μετανάστες προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις περιοχές Πρεμετής, Τεπελενίου, Μπερατίου, Κορυτσάς και λίγοι από το Φίερι. Διαπιστώνεται μάλιστα μια κατανομή της εργασίας με βάση τον τόπο προέλευσης, καθώς οι προερχόμενοι από τις γειτονικές περιοχές απασχολούνται κυρίως στον τομέα της οικοδομής, γεγονός που σχετίζεται ασφαλώς και με την παράδοσή τους (τα χωριά αυτά παρουσίασαν ιστορικά μια τεχνική ειδίκευση ανάλογη με εκείνη των Μαστοροχωρίων), ενώ οι υπόλοιποι τείνουν να απασχολούνται σε γεωργικές και άλλες περισσότερο περιστασιακές ή βοηθητικές δραστηριότητες.

Οι μετανάστες διακρίνονται στους μόνιμους και τους εποχικούς. Μπορούμε μάλιστα γενικά να πούμε ότι μόνιμοι τείνουν να είναι όσοι απασχολούνται στον τομέα της οικοδομής, ενώ εποχικοί όσοι ασχολούνται με τη γεωργία. Στην κτηνοτροφία παρατηρείται μια ιδιόμορφη κατάσταση, καθώς διακρίνεται σε μετακινούμενη και εδραία: όσοι απασχολούνται σ' αυτή ως βοσκοί προσαρμόζονται στους παραγωγικούς ρυθμούς της, ακολουθώντας μάλιστα, στην περίπτωση της μετακινούμενης, τα κοπάδια στα χειμαδιά της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας.

Εθνολογικά διακρίνονται επίσης ανάμεσα σ' αυτούς που έχουν ελληνι-

κή καταγωγή, τους επονομαζόμενους «Βορειοηπειρώτες» και τους υπόλοιπους Αλβανούς, αν και τα όρια είναι αρκετά ρευστά και υπό συνεχή διαπραγμάτευση, καθώς οι δύο αυτές ταυτότητες διαπλέκονται με μια άλλη διάκριση θρησκευτικού χαρακτήρα, που έχει όμως έντονες πολιτισμικές και εθνοτικές διαστάσεις, αυτή ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. Υπάρχει επίσης και η εθνοτική ομάδα των Βλάχων, που είναι στο σύνολό τους χριστιανοί ορθόδοξοι και συγγενεύουν πολιτισμικά με τους Βλάχους εντεύθεν των συνόρων, μιλώντας και την ίδια γλώσσα, γεγονός που διευκολύνει τις επαφές και τις συνεργασίες μεταξύ τους, στο μέτρο που δεν μιλούν την ελληνική γλώσσα.

Οι άνδρες μετανάστες είναι πολυπληθέστεροι από τις γυναίκες και φυσικά διαφοροποιούνται και ως προς την απασχόληση. Οι γυναίκες, όταν απασχολούνται, εργάζονται ως βοηθοί σε σπίτια, καθαρίστριες ή σε κάποιες βιοτεχνίες. Σε ό,τι αφορά τις γυναίκες παρατηρείται ένας αξιόλογος αριθμός γάμων με ντόπιους, ενώ οι αντίστοιχοι γάμοι ανδρών είναι λίγοι. Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με ένα άλλο κενό των τοπικών κοινωνιών, συγκεκριμένα την περιορισμένη «αγορά» γυναικών λόγω της απαξίωσης των αγροτικών επαγγελμάτων και της γενικότερης αστυφιλίας. Το γνωστό πρόβλημα των λίγων νέων που έμειναν στα χωριά να βρουν γυναίκα να παντρευτούν φαίνεται να αντιμετωπίζεται ως ένα βαθμό με την «εισαγωγή» γυναικών από την Αλβανία.

Οι μετανάστες μπορούν να διακριθούν επίσης σε ενσωματωμένους και μη. Οι πρώτοι ανήκουν γενικά στην κατηγορία των οικογενειάρχων που είναι εγκατεστημένοι με τις οικογένειές τους και ως επί το πλείστον κατάγονται από τις γειτονικές περιοχές. Η εθνολογική, θρησκευτική και πολιτισμική συγγένεια φαίνεται να αποτελεί σημαντικό παράγοντα ενσωμάτωσης. Οι δεύτεροι είναι συνήθως εποχικοί, νεότεροι, εργαζόμενοι σε γεωργικές και περιστασιακές εργασίες και προέρχονται κατά κανόνα από πιο απομακρυσμένες περιοχές της Αλβανίας, με πιο έντονα τα χαρακτηριστικά της εθνολογικής και πολιτισμικής ετερότητας.

Η κινητικότητα ανάμεσα στον τόπο προέλευσης και τον τόπο εργασίας είναι έντονη, ιδιαίτερα στους εποχικούς εργάτες. Πολλοί από αυτούς εργάζονται τους θερινούς μήνες, συνήθως από τον Μάιο μέχρι τον Νοέμβριο, οπότε και διαμένουν όλο αυτό το χρονικό διάστημα στην περιοχή, ενώ τους χειμερινούς μήνες διαμένουν κατά βάση στον τόπο τους και έρχονται μόνο όταν υπάρχει ευκαιριακή δουλειά ή και διερευνητικά. Η γεωγραφική εγγύτητα διευκολύνει αρκετά αυτή την κινητικότητα. Σημειωτέον ότι αρκετά χωριά δεν απέχουν παρά 1-4 ώρες με τα πόδια από τα σύνορα ή από τα αντίστοιχα ελληνικά χωριά.

Είναι χαρακτηριστικό επίσης το γεγονός ότι στην Κόνιτσα και στα χωριά υπάρχουν σήμερα αρκετές οικογένειες Αλβανών που ζουν όπως οι υπόλοιποι κάτοικοι της περιοχής, ενώ κάποιοι από αυτούς έχουν καταφέρει μάλιστα να αποκτήσουν ιδιόκτητα σπίτια. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι αρκετοί μετανάστες επισκευάζουν τα σπίτια τους στη χώρα τους ή χτίζουν καινούργια, όπως επίσης και ότι πολλοί προσπαθούν να καλλιεργήσουν και τα χωράφια που διαθέτουν εκεί, αφού οι αποστάσεις επιτρέπουν συχνές μετακινήσεις. Πρέπει ακόμα να τονιστεί ότι είναι δύσκολο να συναντήσει σήμερα κανείς μετανάστες να ζουν στις άθλιες συνθήκες που ζούσαν τα πρώτα χρόνια της εισόδου (σε εγκαταλελειμμένα σπίτια και αποθήκες κ.τ.λ.). Ακόμα και οι εποχικοί εργάτες του κάμπου της Κόνιτσας έχουν διαμορφώσει τους χώρους στους οποίους ζουν έτσι ώστε να είναι πιο ανθρώπινοι. Ωστόσο η διαφοροποίηση ανάμεσα σε αυ-

τούς που είναι εγκατεστημένοι με την οικογένειά τους μόνιμα στην περιοχή και σε όσους είναι μόνοι και εποχικοί είναι αρκετά εμφανής.

Η βελτίωση της εργασιακής κατάστασης και του εισοδήματος επιτρέπει σε πολλούς, εκτός από τη βελτίωση ή την κατασκευή νέων κατοικιών στη χώρα τους και τη φροντίδα της εκεί περιουσίας, την οικονομική στήριξη όσων μελών της οικογένειας μένουν πίσω, είτε με την αποστολή χρημάτων ή με αποστολή ακόμα και ειδών διατροφής, αφού οι αμοιβαίες επισκέψεις είναι συχνές. Η διατήρηση των οικογενειακών δεσμών στη γειτονική χώρα υπαγορεύει στους μετανάστες μια έντονη έγνοια για τους γονείς που βρίσκονται εκεί και το συναισθηματικό δέσιμο με τον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής, μια τάση να ενδιαφέρονται για το πατρικό σπίτι και την περιουσία τους. Η μεγάλη διαφορά ισοτιμίας δραχμής - λεκ κατά τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης έδωσε σε πολλούς τη δυνατότητα να αρχίσουν στη χώρα τους ακόμα και επενδύσεις, μια τάση που σταμάτησε λόγω των βίαιων γεγονότων του 1996-1997. Η χρονιά αυτή αποτελεί τομή και ως προς το γεγονός ότι πολλοί αναγκάζονται να φέρουν και τις οικογένειές τους στην Ελλάδα για λόγους ασφάλειας.

Άλλο χαρακτηριστικό της παρουσίας των μεταναστών στην περιοχή είναι η μεταβατικότητα, με την έννοια ότι κυρίως το βόρειο τμήμα της χρησιμοποιείται ως πέρασμα προς τη Δυτική Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Το φαινόμενο αυτό ήταν πιο έντονο τα πρώτα χρόνια, ενώ πρόσφατα παρουσιάζει μια υποχώρηση και λόγω της παρουσίας των συνοροφυλάκων αλλά και της δυνατότητας νομιμοποίησης που παρέχει πια το ελληνικό κράτος και της εδραίωσης της θέσης πολλών μεταναστών μετά από κάποια χρόνια εργασίας σε συγκεκριμένους τόπους.

Θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ακόμα την παρουσία πολλών μαθητών που φιλοξενούνται σε οικοτροφεία της Κόνιτσας, κυρίως με μέριμνα της Ι. Μητρόπολης Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτισης, γεγονός που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την ενσωμάτωση και αφομοίωση, ακόμα και τον εξελληνισμό πολλών νέων αλβανικής καταγωγής.

Σημαντικές για την κατανόηση του μεταναστευτικού φαινομένου στην περιοχή είναι οι στρατηγικές, προσωπικές και οικογενειακές, των μεταναστών. Οι περισσότεροι εγκαταλείπουν τη χώρα, σε μια πρώτη φάση, στο πλαίσιο μιας μαζικής και απεγνωσμένης εξόδου κατά την οποία είναι αδιανόητο να υπάρξει οποιοσδήποτε σχεδιασμός. Σε αυτό τον κανόνα την εξαίρεση αποτελούν μετανάστες κυρίως ελληνικής καταγωγής που εισήλθαν στην Ελλάδα νόμιμα και έτυχαν διαφορετικής υποδοχής.

Η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων που προσφεύγουν στην Ελλάδα μετά την κατάρρευση του αλβανικού καθεστώτος είναι νέοι στην ηλικία και κατά κανόνα φεύγουν χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τους γονείς τους. Στη συνέχεια πάντως η μετανάστευσή τους εντάσσεται στο πλαίσιο μιας οικογενειακής στρατηγικής, δεδομένης της λειτουργίας των δομών της οικογένειας, από τους κόλπους της οποίας οι νέοι αποχωρούν μετά το γάμο τους. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κατά κανόνα οι νέοι μετανάστες δίνουν τα χρήματα που συγκεντρώνουν στο κοινό οικογενειακό ταμείο που κρατά ο πατέρας και συνιστούν κοινή περιουσία που τη διαχειρίζονται σε οικογενειακή βάση, λαμβάνοντας φυσικά υπόψη τις ανάγκες, τα σχέδια και τις προοπτικές του καθενός χωριστά. Για παράδειγμα, αρκετοί καταφέρνουν να χτίσουν ένα σπίτι με φροντίδα του πατέρα, έτσι ώστε να μπορέσουν να εγκατασταθούν σε αυτό μετά το γάμο τους.

Γενικά, σε ό,τι αφορά τους Αλβανούς μετανάστες που δεν έχουν ελληνι-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βερέτης, Θ., Κουλουμπής, Θ., Νικολακόπουλος, Η. (επιμ.) (1995), *Ο ελληνισμός της Αλβανίας*, Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Bhabha, H. K. (1994), *The Location of Culture*, London: Routledge.

Biggs, M. (1999), «Putting the State on the Map: Cartography, Territory and European State Formation», *Comparative Study of Society and History*, σ. 374-405.

Brah, A. (1996), *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*, London / New York: Routledge.

Clifford, J. (1994), «Diasporas», *Current Anthropology*, 9(3): 302-338.

Clifford, J. (1997), *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Cohen, R. (1997), *Global Diasporas. An Introduction*, London: UCL Press.

Δαμιανάκος, Σ., Ζακοπούλου, Ε., Κασίμης, Χ., Νιτσιάκος, Β. (1997), *Εξουσία, εργασία και μνήμη σε τρία χωριά της Ηπείρου. Η τοπική δυναμική της επιβίωσης*, Αθήνα: Πλέθρον.

Douglass, W. A. (1998), «A Western Perspective on an Eastern Interpretation of Where North Meets South: Pyrenean Borderland Cultures», στο Wilson, T., Donnan, H. (επιμ.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*, Cambridge: Cambridge University Press.

Foster, R. J. (1991), «Making National Cultures in the Global Ecumene», *Annual Review of Anthropology*, 20: 235-260.

Gellner, E. (1983), *Nations and Nationalism*, London / New York: Verso.

Glick Shiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C. (1992), «Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration», στο Glick Shiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C. (επιμ.), *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*, New York: New York Academy of Science, σ. 1-24.

Glick Shiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C. (1994), *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nations*, New York: Gordon and Breach.

Guarnizo, L. E., Smith, M. P. (1998), «The Locations of Transnationalism», στο Guarnizo, L. E., Smith, M. P. (επιμ.), *Transnationalism from Below*, New Brunswick: Transaction Publishers, σ. 3-34.

Hart, L. K. (1999), «Culture, Civilization and Demarcation at the Northwest Borders of Greece», *American Ethnologist*, 26(1): 196-220.

κή καταγωγή, από τη στιγμή που έχουν τη δυνατότητα να διαμορφώσουν μια μεταναστευτική στρατηγική και σχέδια για το μέλλον, φαίνεται ότι ως απώτερο στόχο έχουν την επιστροφή στη χώρα τους, με την προϋπόθεση ότι θα ολοκληρωθεί η πολιτική κατάσταση, θα λειτουργήσει η οικονομία κανονικά και θα υπάρξουν δυνατότητες απασχόλησης. Τα σχέδια αυτά προσκρούουν πάντως για την ώρα στο γεγονός ότι δεν φαίνεται να βελτιώνονται σημαντικά τα πράγματα στη χώρα τους, και το κλίμα για ενδεχόμενες επενδύσεις εκεί δεν είναι ακόμα θετικό. Ωστόσο μετά τα γεγονότα του 1997, που προκάλεσαν έντονα αισθήματα ανασφάλειας και οδήγησαν σε νέα έξοδο, οδηγώντας παράλληλα πολλούς στην απώλεια των αποταμιεύσεών τους εξαιτίας του γνωστού «σκανδάλου των πυραμίδων», κάποιοι προχωρούν δειλά-δειλά σε μικροεπενδύσεις στους τόπους καταγωγής τους, ενώ όλοι ενδιαφέρονται να αποκτήσουν τουλάχιστον ένα σπίτι εκεί, γεγονός που δηλώνει και την επιθυμία τους κάποια στιγμή να παλιννοστήσουν. Φαίνεται, παρ' όλα αυτά, ότι τουλάχιστον όσοι έχουν και τις οικογένειές τους στην Ελλάδα αποφασίζουν με γνώμονα το μέλλον των παιδιών τους. Με δεδομένο το γεγονός ότι σε μεγάλο βαθμό τα παιδιά κοινωνικοποιούνται σε ελληνικό περιβάλλον και δεν μαθαίνουν την αλβανική γλώσσα συστηματικά, δεδομένης επίσης και της διαφαινόμενης ήδη άρνησής τους να φύγουν από την Ελλάδα, είναι δύσκολο για τους γονείς να προγραμματίσουν την επιστροφή τους τουλάχιστον πριν την αποκατάσταση των παιδιών τους. Με βάση τα παραπάνω, μπορεί να προβλέψει κανείς ότι, ακόμα και στην περίπτωση που θα αποφασιστεί η τελική παλιννόστηση, αυτή θα πραγματοποιηθεί μάλλον προς το τέλος της παραγωγικής ηλικιακής τους φάσης. Πάντως ο παράγοντας της γεωγραφικής εγγύτητας στην περιοχή της Κόνιτσας συμβάλει αρκετά τα προβλήματα που προκύπτουν από την απόσταση και την απουσία, καθώς οι μετανάστες μπορούν πολύ εύκολα να πηγαίνουν στον τόπο τους και μάλιστα να έχουν κι εκεί μια εποχική απασχόληση. Τα παραδείγματα μεταναστών που καλλιεργούν κάποια κτήματα στο χωριό τους, διατηρούν εκεί ένα καφενείο ή ασχολούνται με το εμπόριο είναι αρκετά, χωρίς όλα αυτά να εξαλείφουν εντελώς τον πόνο του ξενιτεμού και τη νοσταλγία για το γενέθλιο τόπο. Αυτή η νοσταλγία εκφράζεται αρκετά συχνά και μάλιστα δημιουργεί μια αντίστιξη στις αφηγήσεις σε σχέση με τη γενικότερη απαξίωση για ό,τι συμβαίνει στη χώρα τους γενικά.

Η ουσιαστική λοιπόν κατάρρευση του εθνικού συνόρου το 1990 οδήγησε στην αποκατάσταση ενός δια-τοπικού δικτύου κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών σχέσεων, το οποίο συνιστά ένα πεδίο που τέμνει τα εθνικά σύνορα και καταδεικνύει βεβαίως τον αυθαίρετο και τεχνητό χαρακτήρα τους. Η αποκατάσταση αυτού του πεδίου, έστω και με ανώμαλο και βίαιο τρόπο, έχει πλέον οδηγήσει σε μια επαναδιαπραγμάτευση τόσο των συλλογικών ταυτοτήτων επιμέρους εθνοτικών ομάδων όσο και των σχέσεων μεταξύ τους και με τα εθνικά κέντρα. Ο όρος «Βορειοηπειρώτης», για παράδειγμα, άρχισε να χρησιμοποιείται αυτοπροσδιοριστικά και από Αλβανούς που προέρχονται από τη νότια Αλβανία, από το γεωγραφικό χώρο που οι Έλληνες ονομάζουν «Βόρεια Ήπειρο». Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι υιοθετούν τις πλέον εθνικιστικές εκ μέρους της Ελλάδας εκδοχές τού τι είναι «Βόρεια Ήπειρος» για να εντάξουν τους εαυτούς τους στην κατηγορία των Βορειοηπειρωτών και έτσι να γίνουν δεκτοί ουσιαστικά ως Έλληνες. Αυτό συμβαίνει σε μεγάλη έκταση με τους ορθόδοξους Αλβανούς, αλλά συχνά και πολλοί μουσουλμάνοι φροντίζουν να υιοθετούν ελληνικά ονόματα ή ακόμα και να βαφτίζονται για να απολαμβά-

νουν ευνοϊκής μεταχείρισης εκ μέρους της τοπικής κοινωνίας αλλά και του ίδιου του ελληνικού κράτους

Το ζήτημα των εθνοτικών σχέσεων και ταυτοτήτων είναι αρκετά σύνθετο και δεν είναι στους στόχους του παρόντος άρθρου να θιγεί. Θα μείνουμε λοιπόν περισσότερο στα ίδια τα δίκτυα των σχέσεων, για να δούμε ποια ακριβώς εικόνα παρουσιάζει αυτό το κοινωνικό πεδίο που έχει αποκατασταθεί μετά την πώση του αλβανικού καθεστώτος και την κατάρρευση του συνόρου. Κατ' αρχάς, είναι προφανές ότι η αποκατάσταση αυτού του πεδίου είναι σε μεγάλο βαθμό μονομερής ως προς την κινητικότητα του πληθυσμού, αφού ο αλβανικός πληθυσμός είναι κατά βάση αυτός που περνά με κάθε τρόπο τα σύνορα. Σε ό,τι αφορά τον ελληνικό πληθυσμό, είναι πολύ μικρό το ενδιαφέρον διάσχισης των συνόρων, πέρα από αυτό που δείχνουν άτομα που κατάγονται από τόπους εκείθεν των συνόρων, οι οποίοι επισκέπτονται τα χωριά της καταγωγής τους για συναισθηματικούς λόγους και ενίοτε με σκοπό τη διεκδίκηση περιουσιών. Αρκετές οικογένειες της Κόνιτσας που κατάγονται από το Λεσκοβίκι, για παράδειγμα, διεκδικούν περιουσίες όπως καταστήματα και σπίτια ή και έγγεια ιδιοκτησία. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με κάποιους Αλβανούς που οι πρόγονοί τους κατάγονταν από την Κόνιτσα και διέθεται περιουσία εκεί. Άλλοι λόγοι επίσκεψης Ελλήνων στην Αλβανία είναι η αναζήτηση κλαπέντων ζώων, ένα φαινόμενο που είχε προσλάβει σημαντικές διαστάσεις τα πρώτα χρόνια και κατά τη διάρκεια των ταραχών (1996-1997), το λαθρεμπόριο και η αναζήτηση γυναικών από άνδρες που δυσκολεύονται να βρουν συζύγους στην περιοχή τους. Το τελευταίο συνιστά μια σημαντική πτυχή των σχέσεων ανάμεσα στις δύο περιοχές εντεύθεν και εκείθεν των συνόρων, οι οποίες έτσι κι αλλιώς στο παρελθόν είχαν σχέσεις επιγαμίας, αλλά και της δημογραφικής κατάστασης της ελληνικής περιοχής.

Αν ωστόσο η κινητικότητα των ανθρώπων της Επαρχίας Κόνιτσας προς την Αλβανία είναι μικρή, δεν είναι καθόλου τέτοια η κινητικότητα αγαθών, εμβασμάτων, αλλά και των ίδιων των Αλβανών, όπως ήδη τονίστηκε. Μάλιστα το όποιο μικρεμπόριο ασκείται ανάμεσα στις δύο περιοχές είναι στα χέρια των Αλβανών, πολλοί από τους οποίους, επιστρέφοντας κάθε φορά στην πατρίδα τους από τους τόπους όπου εργάζονται, φροντίζουν να μεταφέρουν και κάποια εμπορεύσιμα αγαθά.

Επιστρέφοντας στον αρχικό μας προβληματισμό, μπορούμε να πούμε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση μιλάμε για τη διαμόρφωση ενός κοινωνικού πεδίου που τέμνει το εθνικό σύνορο και συνιστά σε μεγάλο βαθμό αποκατάσταση της ιστορικής ενότητας της περιοχής και την ενεργοποίηση δρόμων επικοινωνίας και σχέσεων (οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών) που ίσχυαν στο παρελθόν μεταξύ οικογενειών, κοινοτήτων και εθνοτικών ομάδων. Μπορούμε να μιλάμε για μια κατάσταση μετανάστευσης στην οποία δίκτυα, δραστηριότητες και τρόποι ζωής απλώνονται μεταξύ δύο εθνικών κρατών τέμνοντας τα σύνορά τους και δημιουργώντας ένα κοινό πεδίο ανάμεσα στις δύο κοινωνίες. Πρόκειται για μια μορφή του φαινομένου που αρκετοί μελετητές της μετανάστευσης ορίζουν ως «transnationalism». Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και ως προς το ζήτημα της ταυτότητας των μεταναστών που το βιώνουν. Αυτό όμως δεν εντάσσεται στα ζητούμενα του παρόντος άρθρου.

Hobsbawm, E. (1990), *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge: Cambridge University Press.

Horsman, M., Marshall, A. (1994), *After the Nation-State: Citizens, Tribalism and the New World Disorder*, London: HarperCollins.

Kivisto, P. (2001), «Theorizing Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts», *Ethnic and Racial Studies*, 24(4): 549-577.

Μεντράς, Ε. (1960), «Κοινωνιολογική διερεύνηση τριών πεδινών και τριών ορεινών κοινοτήτων της περιοχής Κονίτσας», *Ηπειρωτική Εστία*, 8-9.

Νιτσιάκος, Β. (1995), *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου. Στον α-πόλο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα: Πλέθρον.

Portes, A., Guarnizo, L.E., Landolt, P. (1999), «The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promises of an Emergent Research Field», *Ethnic and Racial Studies*, 22(2): 217-237.

Rouse, R. (1991), «Mexican Migration and the Social Space of Postmodernism», *Diaspora*, 1(1): 8-23.

Shalins, P. (1989), *Boundaries: The Making of France and Spain in the Pyrenees*, Berkeley: University of California Press.

Van Hear, N. (1998), *New Diasporas*, London: UCL Press.